

Isten áldását nem óhajtották

A színházi élet újrakezdeté 1945-ben

„az ostrom után az egész emberiség számára itt, Budapesten alkalom nyílt a kollektív »mennybe menetelre« – Isten országába való átlépésre.” (Hamvas Béla: *Sarepta*)

„ÉLÜNK!” – ezzel az örömhírrrel lépett színpadra Várkonyi Zoltán a *Szabadság* című lap (szerkesztő: Darvas József, Kállai Gyula – Zilahy Lajos hamarost’ távozott) matinéján 1945. január 28-án. Várkonyi az öngyilkosságba menekült Pütkösti Andor Madách Színházának vezető színésze a faskamrából, az Opera, a Nemzeti pincéjéből, az illegalitásból, omlott lakásokból éhesen, megviselten előkerült színháziak első életjelét visszhangozta a Magyar Színház délelőttjén. Sergio Failoni vezényletével a zenekar a Szózatot, majd az *Internacionálét* játszotta, Kállai Gyula a „szabadságra éhes országról” beszélt. Gobbi Hilda Vörösmarty *Előszóját* profétálta („Jó kedvet és ifjúságot hazud: ...”), a mindig öltöny-fehéringes eleganciájában Major Tamás a *Walesi bárdokat* mondta, Várkonyi Petőfi *Apostoljából* idézett, Pásztor János *A kutyák dalával* és a *A farkasok dalával* (Petőfi), Abonyi Géza pedig az *Egy gondolat...*-tal szerepelt. Székely Mihály Bartók-gyűjtésből énekelt, továbbá Kodály *Galántai táncok* és a *Magyarokhoz* című művét alkalmi zenekar játszotta. Beszédes jel: Isten áldását nem óhajtották, a *Himnusz* elmaradt. Ugyanott délután Vas Zoltán, Kiss Károly, Gerő Ernő szónoklatával, továbbá Major és Várkonyi szavalatával a kommunisták első nagygyűlésére került sor, ahol szintén hanyagolták nemzeti imádságunkat.

Az ideiglenes kormány még Debrecenben ülésezett, a fővárosban a kommunisták már erősen hangoltak. Január 18-án, az egykori Tisza Kálmán (ma: II. János Pál pápa) téren a német házon kicserélték a cégtáblát, s a kommunista párt központjára módosították. Ahová Major, Gobbi, Várkonyi azonmód betopant, és szervezni kezdték a főváros színi és politikai életét. Munkások, kerületi aktivisták, törtető, alakváltók népe is ide gyűlt listázás végett, akciótervért, ételért. Így például Horthy Miklós hadbírója, Major Tamás testvére, dr. Major Ákos is. Igazolta magát: február 3-án már a Zeneakadémián elnökölta a „néptörvényszék” menetét, mely a másnap déli, Oktogon téri nyilvános akasztásról

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *A Nemzeti varázskörében* (2019).

döntött. Alapozva ezzel népbíróvási vezérszerepét és a 47-es kékcédulás család főfelügyelői tisztét.

Budán még dúltak a harcok, dr. Csorba János, a főváros polgármestere január 30-án a színháziakat szólította: dolgozzanak, kezdjék a játékot! A Rákóczi út felől ugyan súlyosan sérült a Nemzeti épülete, ám a díszletezők heroikus munkával aládúcolták a kupolát, Gobbi Hilda vezetésével a színészek és műszakiak takarították a romokat. Az irodák, öltözők számos otthonát veszített színházinak éjjelre is menedékkül szolgáltak. Kibombázott házából ide kényszerült egykor „Budapest legérdekesebb asszonya” (Herczeg Ferenc), a „szőke csoda”, Tünde, Éva, Nóra szerepében ünnepelt Márkus Emma is. Major Tamás önjelölt direktorként azonnál elfoglalta egykori igazgatója, Németh Antal szobáját. Virtuóz önszervező: a „Nemzeti Bizottság” ötös bizottságának, szocialista, krypto- és valós kommunista társasága (dr. Csorba János elnök, Mihályfi Ernő, Darvas József, Orbán László, Bánóczi László mellett tagja Major) február közepén a színház élére jelölte őt. Újabb fordulóban Kodály Zoltán elnökletével a Művészeti Tanács tagját, Majort szintén megbízta – csak épp posztjának legfőbb hitelesítője, Teleki Géza miniszter aláírása maradt el. A Tanács Bárdos Artúrt visszahelyezte a Belvárosi Színház élére, Jób Dániel újra Vígszínházát vezethette, mely a Nagymező utcába kényszerült (a mai Thália). Várkonyi Zoltán a Művész Színház direktora lett (ma: Új Színház), Both Bélát a Royal pódium élére utalták, amelynek bérletét hamarost’ visszaadta, s következett a Szabad Színház (a Városligeti Színkör). Medgyaszay Vilmának jutott a róla elnevezett színpad, s Békeffy Gábor a vidám pódium bérleményét kapta (mai Radnóti Színpad). Némivel később Fényes Szabolcs lett az Operett Színház igazgatója, mely áprilisban a *Csárdáskirálynő*-vel nyitott. A Nemzeti Sportcsarnok artisták érdekeltségének bérleménye lett, s az új idők rettegett népidomítója, a Debrecenbe, majd Budapestre érkezett Rákosi Máttyás február 23-án első szónoki edzésére tízezer éltető előtt ebben az arénában került sor. A Művészeti Tanács tagjaként szívesen fotózták Márai Sándort, aki az egyik ülésről feljegyezte: „a Tanács afféle areopágnak készült, szellemi törvényszéknek... Nem tudom mi belőle; nem hiszek az elite gyakorlati, hivatalos hatalmában! Kassák ezt mondja: »Figyeld meg, most mindenki bűnmegvallást játszik; olyan köpj szemén-bátyuska-magatartás ez!« Mindenki úgy kiabálja túl büntudatát, ahogyan tudja; egyik »öntudatos kiáltással«, másik pusmogó beismeréssel; de mindenki büntudatos” (*Ami a Naplóból kimaradt, 1945–1946*).

A NEMZETI ÉPÜLETE sebesülten is a színi élet központja. A Csokonai utcai üzemház női jelmeztára étkezdévé alakult: a pártközpontból kondérokban hozták az ételt, s az éhesek színi népe a *Tragédia* kopott kanapéin ücsörögve egy tál szójababot, kukoricakását vagy lógulyást kapott. Az asztalosok, munkások szánkókat és koporsókat eszkábáltak, az emberi és állati hullákat takarították. Az élők kutatása orosz nyelvű igazolványok és a szakszervezet szervezése Gobbi Hilda téli-tavaszi hadműveletének körébe tartozott. A jeges, zajló Dunán ladikon átkelt a harcokban csöndesülő Budára, a pasaréti filmgyárban rejtező

Szörényi Éva és Tolnay Klári családos hazatelepítéséhez szerzett teherautót. Bajor Gizi villájába is eljutott, ahol a színésznő férje, Germán Tibor professzor titkos helyen rejtőzött, és Tamási Áronnal az élen egy kis művészi-baráti különítmény rettegte a nyilas napokat, és félte a szovjeteket is. Különféle párt- és szellemi irányban lapok indultak, de hallgattak arról, hogy a pusztulásban az emberi lelkek és remények mint dülódtak fel a szovjet katonák rabló s gyakran elállatiasodott alkoholos mámorában. Egyik ismert színésznő magát áldozta fel, s mentette meg a bérház lányait, asszonyait. Vaszary János emlékiratában (*Zörgetik az ajtót*) megrendítő színészi sorsokat beszél el a becstelenítésekről és a feljelentések bőszeitette rendőr(?) csöcselékkommandók garázdálkodásáról. Egy jóindulatú orosz őrnagy így engedte szabadon az író és párját, Muráti Lilit: „A legokosabb, ha elbujdosnak, kivándorolnak. Ezt a világot maguk már nem tudják megszokni. De itt nem lesz más világ.”

A FELTÁMADÁSBAN megannyi színészi sorslelet: Csortos Gyulát a romokból ásták ki; éh-aszottan, súlyos cukorbetegségét is ápolandó Zilahy Lajos segítségével került a Liget szanatóriumba. Gyomorvérzéssel Somlay Artúr is odaérkezett: foteljére szerelt sítálpakon végórában szállították Érczy Miklós professzor műtőjébe. Megrendülten olvasom a hírt: négy esztendővel később engem Érczy doktor a kórházat parancsoló szovjet orvos, Petrovszkijnek a gyermekek halálos kísérletéből mentett ki. Törzs Jenőt gyengült szívvel kézikocsiztatták próbáira, hogy Apáthi Imre rendezésében Csehov jelenetére, *A dohányzás ártalmosságára* készüljön. Csortos *A medvét* már csak ülve tudta játszani. Törzs és Csortos utoljára színpadon – mellettük a Kamara színi estjén: Madách *Civilizátora*; a németellenes szatíra az operettek ünnepeltjét, Rátkai Mártont avatta a Nemzeti tagjává (1945. V. 5.). Madách svábbogari persze nemcsak a színpadon, hanem a nézőtéren is már az új idő lovagjaként büdösítették a színház légkörét. Fóthy János például, Csortos és Törzs élet-halál játékáról közölte: egyikük sem alkalmas a szerepre (*Kossuth Népe*, 1945/8).

Tímár József a nyilas börtön szököttjeként, törött karral, gyermeke súlyos betegségének aggodalmával jött a fényre. Az öreg Nemzeti két becsült tagját, Gál Gyulát és Ligeti Juliskát az ostrom halálba sorvasztotta. De hol van Jávor Pál, aki szobrát törte az időközben Ausztriában elfogott Kiss Ferencnek, a színészkamara urának? Már Jávor pusztulását is közölték lapok, de Sopronkőhidáról a nyilasok tovább vonatoztatták, majd csak július 14-én érkezett haza egy németországi lágérből. És Horváth Árpád? Halálát Sopronkőhidáról is hírelték, de vélhető: már Pesten meggyilkolták. Hevesi-tanítvány, tüneményes ember, a nemzeti kultúra avatottja, a színházi világ őt remélte a Nemzeti igazgatójának. Az ellenállás mélyébe tűnt színi emberek közül hogyhogy épp őt gyilkolták meg? Major és más emlékező azt mondja: Horváth nem ismert félelmet, nyíltan és bátran működött a söpredék uralta hónapokban. 1944. március 19-én reggel, próba előtt Major Tamást Horthy titkosrendőrségének embere várta a Nemzeti előtt, s figyelmeztette: tűnjön el, mert a németek megszállták az országot! Major munka nélkül, hamis orvosi igazolással lappangó védelmet is élvezhetett

a bujkálás hónapjaiban, október 15-éig mindenképp. Horváth Árpádot pedig védtelenül a cselekvés erkölcsi parancsa vezette. Talányos és végzetes eltűnésében sötét, hazai bolsevik harcok előjátéka is gyanítható.

A Magyar Színház épülete kevéssé szenvedett. A földszintre ugyan lovakat kötöttek, melyek éhükben felfalták a ruhatár pultjait. Kerületi és fővárosi kommunista gyűlések, párttoborzók színtere; a politikai, jótékonysági, ifjúsági matiné, délutánok, értelmiségi gyűlés – Himnusz-mentesen naponta itt bonyolódtak. Február 2-án pedig az Orosz Tábort Színház vendégszerepelt. A hatalmas Sztálin képpel ékesült színpad zenés varietéja: „tisztá művészet”, oly annyira, hogy a *Szabadság* névtelenje „szédelegve” jött ki a színházból (II. 4.). Keservesen mulatságos: 44 tavaszán Szelezky Zita Petőfivel jaidította: „Jön a muszka!” Decemberben még Annuskát játszotta Gárdonyi darabjában, aztán a Dunántúlra menekült, majd túl a határon; a pesti lapok öngyilkosságát hírelték, és fasisztázták. Illyés Gyula számos népbíróági tárgyalás és a közhangulat tanulságaként írta naplójába: nem a tények tisztázása, hanem a rágalmak légköre uralkodik az ülésteremben és a közhangulatban is. Fedák Sári hazakerült; polkjárásának stációit nemrég előkerült memoárjából ismertük meg („Te most csak aludjál, Liliom”). Dr. Hosszú Zoltánról, a Nemzeti tagjáról és alkalmi pódiumok székelkedőjéről úgy tudták, hogy idővel Dél-Amerikába érkezett. Valójában holtáig, a hatvanas évek közepéig itthon, Bács-Kiskun megyei tanyákon bujkált.

Petőfi az 1945. március 15-ei ünnepen is! Révai József beszéde, Várkonyi Zoltán, Pásztor János és a később elhíresült Aczél György szavalata (!) után a közönség Majorral állva zúgta a „Talpra magyar” esküjét. Előbb február 11-én az Opera földszinti ruhatárában előadták Kodály Missa Brevisét, ezt megismételték, majd március 4-re „énekkari szerzemények”-et hirdettek. Az Opera hivatalos újrakezdésének dátuma: március 15. A *Bánkot* tervezték, de a gondolat az első két felvonásra zsugorodott. Kodály *Psalmus*ával kezdtek, majd Kállai Gyula beszéde következett, és Gobbi Hilda Adyval láttatta a vörös jeleket, és egy Puccini-jelenet után Borogyin *Polovec táncokja* emelte időszerűvé az eseményt. Az Opera kedves helye az új, hazai protokollnak és a szovjeteknek is. Heltai Jenő jegyezte fel naplójába (1945. IV. 1.): „Az Operából ma azért zavarták ki a közönséget, mert Malinovszkij nézte végig az előadást.”

Czímer Józseftől tudjuk (*Közjáték*): Majort a pártközpont naponta kereste, hívta; azt pedig Háty Gyula tudatja (*Született 1900-ban*): egy Antal Helén nevű harcos aktivista diktálta a művészi élet menetrendjét, aki majd a következő években is a pártvezetés névtelen ébere. Major gyakran emlegette a szovjetek, különösen egy Gurkin nevű őrnagy segítségét, aki 1956-ban gyarmatosításunk tartósítására kágébésként tért vissza. Hetvenöt év múlva is kérdés: valóban reménylettük a szabadságot 1945-ben? Az új élet láza és elvakult örömeinek vágyása komolyan ígérte a demokráciát és a szabad életet? A Magyar Nemzeti Bank trezorját a szovjetek kirabolták, emlékezett az első elnök Kárász Artúr (*Nyolcvan év a föld körül*) – érvnek ennyi is elég a történésznek gyarmatosításunk

tervszerűsítésére. Nyíltan is, de inkább még a kulisszák mögött a moszkovita pártvezetés, a szovjet hadsereg és titkosszolgálat (NKVD) a magyar politikai rendőrséggel és a Moszkvából exportált biztosokkal, itthoni lakáj-elvtársakkal népfrontos összhangban szervezte bolsevik gyarmatát gazdasági mellett színházi és szellemi téren is. Szabad lehetett-e az ország, ahol az Opera háromtagú vezetésének kinevezésén (Nádasdy Kálmán, Székely Mihály, Komáromi Pál) Csernyisov, a budapesti orosz katonai parancsnok neve is szerepelt? Változatos párthangoltságú lapok abban közösek: szovjeteket érintő kritikai gondolat az első pillanattól ki van zárva! Ahogy Márai írta: „S csakugyan, szabad mindent megírni, amit tegnap tilos volt, világgá kiáltani; csak a mai és holnapi napról nem szabad az igazat megírni” (*Napló*). Ha szovjet a darab, nincs esztétikai minimum: köszönteni az ébredő értelmiségit, Polezsájev professzort Lenin hívja telefonon (*Viharos alkonyat*) – az 1945-ös bemutatót követően (VI. 28.) a bolsevik giccs Majortól még 1970-ben is a Nemzeti „ünnepi” produkciója. Hatalmas színházi játék, politikai-történelmi bunda készülében: kívül csicsásan ígéri a demokráciát; befördítom: a zsarnokság pállott, kénköves büze terjeng...

KARNYÓNÉ, AVAGY... Említettük, a folytonos mozgalmárság okán a Magyar Színház épületében komoly munkára kevés esély és idő engedélyeztetett. A Nemzeti együttese az Andrásy úti kamaraszínházban (ma: Bábszínház) adta első életjelét: a Karnyónét mutatták be március 1-jén. Kárpáti Aurél a Vörös Hadsereg lapjában, az *Új Szóban* (1945. III. 4.) dicsérve Major rendezését, már igazodik, amikor a vásári stílust a Sztanyiszlavszkij hagyomány „méltó folytatásaként” vélte felfedezni. Gobbit és társait is éltetik a lapok, de kései tűnődésünk: Lázár deák szerepében Várkonyinak miért kellett szőke Hitler-paródiás magán-számot komponálni? A világ még viaskodik Európa legnagyobb bűnözőjével. Márai írja tíz évvel Chaplin *Diktátorának* elkészülte után, pesti élményként: „A végzet sohasem groteszk” (*Ami a Naplóból kimaradt*). Még Shakespeare-dráma méretű küzdelemben vajúdik Európa, itthon máris fölényeskedünk kabarista heccel. Május 1-jén a társulat lovaskocsival vonult a Ligetbe, s Pataki Jenő rikkancsként hírelte: „Itt van Karnyóné, itt láthatni csak! / Ez nem tetszett a Csorba bácsinak... / Itt látható a legnagyobb blamázs, / játszik ma a Major Tamás...” A polgármester bácsizása arra céloz, hogy a Csokonai-játék diákos-obszcn fordulatait a főváros vezetése az ifjúság ízlését óvandó, cenzúrázta volna. Mire a színház egy gyermeki stílusban fogalmazott levélben panaszkodott: a „haladó Ady Endre is mennyire szerette a Csokonai-darabot”. Major blöffje ez, mert 1911. január 1-jén, amikor *Nyugat* matinéján, a Vígszínházban a *Karnyóné* előtt elhangzott a *Vitéz Mihály ébresztése*, Ady ott se volt, mert Párizsban időzött. Továbbá: semmi nyoma, hogy a költő ismerte volna a Karnyónét.

Csokonait Molière követi a Kamarában. Major jutalomjátéka: a *Tartuffe* (III. 8.), melyet másfél évtizeden át többszáz estén éltetett egyre ripacsosodó stílusban. 1945 tavaszán Major már kész a szereppel, mert 1943 ősze óta Apáthi Imre rendezésében alakította a Nemzetiben, igaz, a felújítással a maga nevére átírta az előadás tulajdonlapját. Különös gondja volt, hogy az álszent lovag komédiája,

kellő egyházellenességgel, ne csak az Andrássy úton, hanem az Elzett Gyárban, az István-műhelyben és más Pest környéki üzemekben teherautós tájolóással az új világra ébressze a munkásosztályt. Előadás után beszélgetést kezdeményeztek a közönséggel, de mint a tudósításokból kitűnik: a közönség közönye, riadtsága, némasága folytán a dialóguskedv hamarost' elapadt.

Major felesége, Beck Judit felidézte „az első szabad május elsejét” (*Van itt valaki*). Előző este Kádár János náluk aludt. Másnap együtt mentek a felvonulásra. „Kádár elvtársnak volt egy ilyen mondata: hát itt tartunk már. Mindenki, ő is azt hitte, hogy túl vagyunk a nehezén. Lubickoltunk a boldogságban, amikor néztük a felvonulást, a tömeg spontán lelkesedését.” Rákosi és Szakasits pártlovasok show-ját és a vonulást követően Szabó Zoltán már a ligeti estére emlékezett: „Major Tamás kódogott még a fák alatt, számon is kérte, hogy mit szölok az első szabad május elsejéhez. Én azt szölköttem, hogy nem látom azt a fel szabadulást. Akkor látnám, ha a munkások itt és most nem gubbasztanak, hanem táncolnának. Ahogy a párizsiak teszik július 14-én... Major a jó színész hozzáértésével ráncolta homlokát gondolkodásra, hogy ezt mire vélje. – Meglesz jövőre. Meglásd! – döntött, a Nemzeti Színház igazgatójaként vagy a központi bizottság tagjaként...” (*Terepfelverés*).

Egyébiránt Párizs Majornak ihlető kanyar elvtársi életrajzában. Mert a *Szabad Nép* az országgyűlésbe delegált képviselőinek sorába így ajánlotta: „színiakadémiaira került, majd Párizsba ment, ott ismerkedett meg a munkásmozgalmal...” (IV. 4.) Amiről hallgat, a legfontosabb, hogy Major 1930-tól a Nemzeti Színház tagja volt. Így aztán élete végéig pökhendi főlényvel minősítette nevelő otthonát „a világ legrosszabb színházanak”. Potomság, hogy sehol másutt a világban színházat nem látott. Párizsba pedig 1935-ben jutalompénzen utazott, s ott járt 1937-ben is – színházat nézni és nem mozgalmárkodni. Ami pedig a munkásvonalat illeti: nyolc évig együtt élt Olty Magdával, akinek nevelőapja: Bánóczi László, a régi Thália alapítója, szociáldemokrata, a zsidóüldözés éveiben az OMIKE művészeti ügyeinek gondozója, az említett ötös bizottság tagja (1945 júniusában elhunyt), ilyenképpen Major Párizs előtt és itthon megvilágosodhatott. Bizonyára anyuka, Papp Mariska rémületére, aki a bevonuló Horthy Miklóst virággal üdvözölte a Gellért téren (1919. XI. 16), majd klapanciás verses füzettel is lelkendezett a Kormányzóért, és egy felső bizalmi társasághoz tartozott. Egyébiránt Major későbbi vallomásaiban sehol nem olvasni a párizsi mozgalmi élményéről. A kommunista képviselők sorában Kádár János, Lukács György, Apró Antal és Major mellett „szabóként” a politikai rendőrség hírhedett tömeggyilkosa, Péter Gábor is szerepelt. Aki 1945 tavaszán Gobbi Hildánál lakott (ÁBTL 3.1.9. VI/21).

Ebből némely esemény következett Gobbi életében és a Nemzeti eljövendő éveiben, amiről máig kevés az értesülésünk. Azt tudjuk a megmaradt belügyi iratból: az emberszabász, az ország első pribékje, Péter művésznő-barátjának idővel autót ajándékozott, és lakását is rendbe hozatta az ÁVH kasszájából – amit Gobbi memoárjában feledett említeni (*Közben*). A Péter Gábori barátsággal más

irányú kérdések is élesebben exponálhatók. Gobbi nemét szerette, s mint Berek Kati emlékezéséből értesülünk (*Tájkép magammal*), a Nemzetihez érkező minden új, fiatal lányt megkísértett, és aki ellenállt, azt megbosszulta. Ahogy Raksányi Gellért mondta, ha ők kísértették az üdvöskét, „Hilda ránk szólt: Először az enyém!...” Ilyenképpen egy későbbi talány talán idézhető. 1946. szeptember 21-én Vörösmarty Csongor-játéka már főpróba hetéhez érkezett, amikor Tünde alakítóját, az akadémista Dévay Kamillát Péter Gábor bandája elhurcolta a színházból. Mint a *Magyar Nemzet*ből értesülhetünk: „állítólag nyilas múltja miatt rendőri felügyelet alatt állt. Dévay Kamilla bemutatta a rendőrségi határozatot, mely szerint a rendőri felügyeletet megszüntették” (1946. X. 2.). Munkáját végezte Dévay, akit az említett határozat mellett rendelet is védett, mert a *Rendőrségi Közlöny*ben Rajk László aláírásával, 1946. IV. 24-ei dátummal direktíva olvasható, miszerint: a felügyeletes személyek árnyalatosan kezelendők: „rendes foglalkozásában és keresetében a sükségen túl ne akadályozzák” (227.761/1946 IV.12 BM). A Vörösmarty-próba Mirigyének K-vonalas, szokásos Péter Gábor-i kapcsolatáról Varga Mátyás díszlettervező is emlékezett egykor (*Nemzeti lélekharang*): egy próbaszünetes csendben véletlenül meghallotta, hogy az ügyelőpultnál Gobbi telefonon Péter Gáborral beszélt, és tájékoztatta a színház eseményeiről. Egyébiránt a premieren Tündét Szörényi Éva játszotta, Dévay pedig nem térhetett vissza az előadásba. A kritikák szóba se kerítették, hogy váratlanul változott a címszereplő; akit előzőleg hirdettek, mintha mi sem történt volna eltűnt a szereposztásból.

HOL A NEMZET? Egy kései életvallomásban mondta Major: „Nem tudtunk mindenkit felvenni a Nemzeti Színházba” (*Lobogó*, 1979). Valóban sok a felső kegyből is pártfogolt, címzetes színész, aki csak az intézmény pénzét emésztette. Így okolt, és természetes a megújítás igénye, de azért feltűnő, hogy 1945 februárjától például megszüntette Dajka Margit, Kovács Károly, Ajtay Andor, Bessenyei Ferenc vagy az illegalitásában is Majornak a fizetését folyósító Németh Antal tagságát. Miközben szerződtette Gábor Andor feleségét, a kabarista Vidor Ferikét vagy az újpesti színpadon feltűnt dilettánsnak, Fellegi Tamásnak is jutott hely. Júliusi hazatérését követően Major Jávor Pált sem igényelte, a színész ezért távozott Amerikába. Majd újra itthon: a Nemzeti igazgatója az 1959. augusztus 1-jétől szóló szerződést Aczél utasítására Jávor halálos ágyához szervírozta. Jávor két hetet élt még – a nyári szünetben. Rózsavölgyi Kálmánt, a nótárius-világ szerepeinek ünnepeltjét Németh Antal nem szerződtette 1935-ben, Major se 45-ben. Okkal, viszolyogták az öregúr cifrázkodó díszparasztiságát. Mégis évtizedeken át Németh Antal zsidóellenességét Rózsavölgyi jegyében harsonázták; de mint annyi más, súlyos ügyben is, Major mentelmi jogot élvezett.

A *Szabad Népb*en Major már programját nyilatkozta: „A Nemzeti Színház a nemzet színháza lesz” (1945. IV. 15.). És közli: „a faszizmus kártékonyan fertőzte meg a közönség ízlését”. Majd: „bármilyen furcsán hangzik is, a haladó szelleműek is reakciósook voltak”. Amennyiben a „haladók” is reakciósook,

kérdés: ki és hol a nemzet? És ki a nem-reakciós, „haladó” író? Nyilván, akit Moszkva exportált. Az ördögi észjárás már a szovjet útlevelemmel érkezett Rákosit kísérte. Major kegyes csábhangja pedig imígyen szól: „Várjuk a magyar írókat.” Kit? A nemzet színházát ígérte, miközben Bródy Sándor, Füst Milán, Bíró Lajos, Molnár Ferenc darabjait nem igényelte. Ilyenképpen a Németh Antal indította új drámaíróhullám, Hubay Miklós, Németh László, Illés Endre, Márai „haladó szellemüként” is reakciónak minősült Major bolsevik teóriája szerint. Így hát az arzénes parasztasszonyok gyilkossága a példa: a kortársi szerzők jegyében a Nemzeti Háy Gyula *Tiszazug*jával jegyezte indulását. A Nemzeti épülete további javításának kényszerében az előadást az önpiszkítás marxista mintadrámájaként ünnepelték a Magyar Színházban (1945. V. 18). Gábor Andor azért is dicsérte, mert Moszkvában íródott, márpedig: „Ilyen hely, pont, ahol szempont és az álláspont zavartalanul helyes lehet, csak egy van a világon: a Szovjetunió” (Szabadság V. 23.). Orcátlan önleszázalékolás. Sikeres vagy bukott Shakespeare- és Molière-előadások hullámában az élő magyar irodalom jegyében a Nemzeti háziszerzője: Háy Gyula. Aki hazatérve Révai utasítására a Magyar–Orosz Művelődési Tanács hoppmestere úgy, hogy a pártteóriás diktálja neki a vezetőséget is (Kodály, Zilahy...). A Tanács előkészítő bizottságának ülésén Háy még nincs itthon. A *Szabadság* tudósításából kitűnik: Kodály közölte a működés alapvetését: „szabad és független testületnek kell lenni” (1945. III. 8.). De nem őt tapsolták, hanem Szuszamanovics ezredet, aki nyilván a titkoszolgálat embereként az elvi irányt célozza, Kodály igénye szóra sem érdemes. Ez időtt jegyezte fel Kodály Rimay Jánosnak a Balassi fivérek halálára írt Epi-cédiumát: „Ő vezértől fosztott, / rossz tanácsra osztott / árva, puszta hajlékom. / Reménységével csalt / bolondságtul tilt s ált / test nyugotó árnyékom. / Ha tér meg nyavalyád, / hol gondodhoz az lát, / ki nőtt fel csak játékon” (*Közélet, vallomások, zeneélet*).

Háy Gyula, családját Moszkvában marasztva, megérkezett Pestre, s titkárnőül hívta az Antal Helén körében megismert Majoros Évát. Aki szeretője lett, mely Rákosit is felháborította. Aztán hivatalosan társsá fogadták egymást. Háy Gyula drámaíró, fordító, kritikus, főiskolai tanár, éberológus, a hazai szellemi élet egyik moszkvai hitelminősítője 1971-es német nyelvű memoárjának eme fejezetét erősen tényfogyatékosan prezentálta. Munkássága nem Kucsera elvtárssal kezdődött, inkább végződött (1956). Börtönt szenvedett, mert a kádári bosszú az értelmiségiek köréből főként az elvtársi árulókra csapta a zárkaajtót. Évtizedek tanulsága: a bolsevik tegnapi voltának tanúit kedvelt elszánt-sággal írtja.

ÖRÖKÖS MINTA: az orosz-szovjet művészet. Sugallatos, hogy az igazság vészcsengőjét Somlay Artúr már 1945-ben megnyomta: „Itt jóideje már mindenki fél valamitől.” Továbbá: „Miért nem hirdetjük hangosan, hogy ez az orosz irodalom és művészet elsősorban és majdnem csakis nemzeti... Szeretjük az idegent majmolni, hagyjuk abba.” Összegezve pedig: „Az író, művész feladata: a nemzetet megmenteni az emberiségnek” (*Színház*, 1945/10). Somlay túrte,

ameddig túrhette, még szövetségi vezetőként és békeharcosként is próbálta menteni kitelepitett kollégáit, vele az emberi és művészi becsületet. Aztán 1951. november 10-én a *Bánk bán* Petúr alakításának tapsrendjében meghajolt, a Corvin felső emeletének büféjében Dani szabójától egy pohár bor mellett elköszönt, hazament, és játékszíni mutatványát örökre bevégezte.

1945. január 30-án a *Szabadság* tudatta: „Az orosz katonai parancsnokság rendeletére ez évi január 25-től, éjfél-től kezdve áttérünk az orosz időszámításra. Az órákat ennek megfelelően 25-én éjjel 22 órakor 24 órára tehát két órával előre kellett igazítani. A hivatalos szolgálati idő is ennek megfelelően szabályozódik.” Az orosz időszámítás tehát elkezdődött. Németh László szárszói jövendölése igazolódott. Írásunk homlokára jegyzett hamvasi gondolat, az üdvözülés kollektív esélye megsemmisült. A génusz azonban minden időben éltetni próbálja a közösség szellemét, tehát szenved a Hiányt is. Vagyis a krízist sorsává avatja, mert, ahogy Hamvas írja: „Minden nagy egzisztenciális lépés gyökerelesen új helyzetet teremt; minden sorsfordulat nem sejtett mélységeket tár fel... Az elhatározás értelme egészen más. A dolgok lelepleződnek; az igaz és hamis kettévált, most határozni kell. Mire? Hogyan? Miért? Mit? Hiszen éppen *ez az*. Senki nem fogja megmondani. Nem is mondja meg. Nem is lehet. Mégis kell és mindenkinek kell. Embernek, népnek, osztálynak, államnak” (*Krízis és katarzis*). A génusz viaskodik, és viseli a terhet, amíg viselheti. Költő, aki poéta sacer, magára vállalja a közösség feladatát és szenvedését, tudva vagy tudatlan az égi hivatást. Hamis, önáltatás pszichiátriai avagy élettani okokkal elhessentsük a végzetes döntést. Somlay előtt már férjével a halálba meneküléssel Bajor Gizi válaszolt. Aztán Soós Imre, Latinovits... – több mint félszázán hasonlóan; sehol ennyien a világ színészetében. A Hivatás Üdvösségének hívói, olyanok, akik a színházat templomnak tekintik, s a hiány megélt tragikumában megnyílik bennük a pap hivatása, „Isten országának” szolgálata. Alkat és a tűrésképesség persze változó. Olyik persze maga tetszésének csődjében roppant össze, más pedig egyre nyúzottabban húzta Thespis kordélyát. De a felismert vagy sejdített sugallat egyben drámai kérdés: a színház magyar lélekkel vezérelt, avagy magyar nyelven üzemel esténként? A hivatás dolgában Tamási Áront idézzük, aki Major Tamás véleményét vitatta: „...a válságot azzal avatja bölcsővé, hogy a munkás gyermekét ülteti bele. Ám én nem elégszem meg ennyivel, mert az Igazság gyermekét szeretném ebben a bölcsőben látni [...] mert az én igazságomat nem egy osztály hordozza, hanem egy nép; s nem a nemzetköziség, hanem az egyetemesség” (*Színház*, 1947. IV. 15.). Amely tehát nem osztályra célzottan és internacionálisan, hanem Krisztusra alapozottan emberi és magyar gondolatként ígért megváltást Thália szentélyében. Sorsunk misztériumát idézi fel tehát. Mert Tamási Lorcához hasonlóan úgy véli: a színház akkor tölti be hivatását, ha a társadalom, a nemzet hogylétének légsúlymérőjeként tud működni. Az pedig az Igazság képviselője: 1945-ben pedig a hazugság démona ült erre a kelet-európai tájra. A viaskodó hivatás tragikus: mert ha feladja égi Hivatását, akkor nem magyarul, legfeljebb magyar nyelven beszél.

SORSOK AZ IDŐBEN. Hetvenöt esztendeje, 1945. április 25-én Katona József *Bánk bán* című drámájának Magyar Színház-beli előadásával a Nemzeti Színház Himnusz-talanul újrazekzdte az életét. Major Tamás rendezését dicsérték realizisztikus német-ellenességét hangsúlyozva. Márkus László méltatásában „a magyar lélek” megmaradásának igényében így összegzett: „A mi ügyünk, a magunké, ami elsősorban magunkra tartozik” (*A reggel*, IV. 30.). Az orosz időszámítással „a mi ügyünk”, „egy másik ország” (Csoóri Sándor) látomása, vagyis a szabadság óhaja, az Igazság kényszerült illegalitásba.

A Bánk előadásáról (1945. IV. 25.) egy víg történet kering: II. Endre alakítója, Balázs Samu két kezével kardjára támaszkodott volna, de a kasírozott hüvelyre nehezedett, amely összetört. A király megrogyott, mire a közelében álló Gellért Endre (Solom mester) nevetőgörcsben tört ki. Az előadás színészeinek sorsát érdemes felidézni. Abonyi Gézá (Bánk), a Színészszakszervezet elnökét (!), a Nemzeti örökös tagját Major 1948-ban elbocsátotta, s a megrendült művész néhány hónap múlva elhunyt. Dávid Mihály (Tiborc) tagságát 1949-ben megszüntették, 1956-ban Párizsba távozott, s ott is halt meg. Szörényi Éva (Melinda) Kossuth-díjasként a forradalom idején családjával elhagyta az országot. Gombaszögi Frida (Gertrudis) 1946-ban távozni kényszerült, majd 1953-ban Major felsőbb parancsra visszavette. Gábor Miklós (Ottó) párttitkárként ellehetetlenülve, 1954-ben a Madách Színházba távozott. Tímár József (Biberach) 1950 szilveszterén a *Szózat*tal Jobb kort remélt, ezért Major kirúgta, majd csak az Ügynök szerepében halni térhetett vissza (1959/60). A *Bánk*ban kacagó ifjú, majd másfél évtizeden át a Nemzeti művészi-emberi, erkölcsi tartóereje, Gellért Endre főrendező: hatvan éve, 1960. március 1-jén végzett magával. Íme az újrazekdett játékszín tényei a szovjet gyarmatosítás hajnalán. Vagyis: „a mi ügyünk”, sorsunk képviselője, a szellem és a becsület vágya káprázat maradt. Ilyenképpen megváltásunk esélye megsemmisülten, „egy másik ország” atlantisi mélyének álmába hullott. Mert az Igazság: a krisztusi szeretetben fogant Szabadság. A Nemzeti sorsa a nemzet története is: a Zsarnokság, a Félelem démona végzetesen ránk telepedett 1945-ben...

Áldatlan újrazekdés.

Bp., 2020. március 11.–április 25.

IRODALOM

Ablonczy László: *Nemzeti lélekharang* (Codex Print K., 2007); Berek Kati: *Tájkép magammal*. (Lejegyezte: Ézsiás Erzsébet. Papirosz book, 2004); Czímer József: *Közjáték* (Pátria K. 1992); Gobbi Hilda: *Közben* (Szépirodalmi K., 1982); Hamvas Béla: *Szarepta* (Medio K., é. n.); Hamvas Béla: *A láthatatlan történet*. (Sajtó alá r.: Kemény Katalin, bev.: Dúl Antal. Akadémiai K., 1988); Hamvas Béla: *Krízis és katarzis*. (Szerk., jegyz.: Palkovics Tibor. Medio K., 2019); Heltai Jenő: *Négy fal között* (naplójegyzetek, 1944–1945. Sajtó alá r., jegyz.: Tamás Zsuzsanna. Magvető, 2017); Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1946–1961*. (Vál., szerk.: Illyés Gyuláné. Szépirodalmi K.

1987); Kárpáti Aurél: *Főpróba után* (Magvető K., 1956); Kocsis L. Mihály: *Van itt valaki* (Minerva K., 1987); Kodály Zoltán: *Közélet, vallomások, Zeneélet.* (Vál., szerk., jegyz.: Vargyas Lajos. Szépirodalmi K., 1989); Koltai Tamás: Major Tamás (Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1986); Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt, 1945–1946* (Vörösváry, 1992); Szabó Zoltán: *Terepfelverés.* (Sajtó alá r., bev.: Czigány Lóránt. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem K., 1987); Tamási Áron színházjatekai. (Szerk., jegyz.: Szalay Sándor és Ablonczy László. Szépirodalmi K., 1988); Tamási Áron: *Aranyos tekergők* (Szerk.: Urbán V. László. Kertek K., 2000); *A színház nem szelíd intézmény. Írások Major Tamástól.* (Összeáll.: Antal Gábor. Magvető K., 1985); *A vallás és Közoktatásügyi Minisztérium Színházi iratai, 1945 február–1945. december* (Magyar Színházi Intézet, 1989).

Köszönöm Pócz Erzsébetnek, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára munkatársának a segítségét.

Török László: Előhívás III. Pilinszky János emlékére, 1982

